

Соціально – психологічний тренінг «Найкращий подарунок собі»

Мета:

1. Створити атмосферу відкритості та довіри в тренінговій групі;
2. Формувати у підлітків усвідомлення потреб майбутнього сімейного життя, сімейних цінностей;
3. Розвивати навички будувати конструктивні взаємовідносини з іншими людьми, інтерес до самопізнання.

Завдання:

1. Допомогти учасникам тренінгової групи найбільш успішно і повно реалізувати себе в поведінці та спілкуванні;
2. Дати можливість підліткам моделювати, відпрацьовувати навички побудови сімейних взаємовідносин, краще пізнати себе.

Методи роботи:

Тестування, розповідь притчі, інтерактивні вправи, проблемні питання, обговорення в групах.

Матеріали: фліпчарт, маркери, стікери, бейджі, ватман з правилами роботи в групі, папір формату А-4, олівці, ручки, два макети «газети знайомств» на ватмані, роздатковий матеріал до вправ, тест «Чи готовий я до сімейного життя», класична музика, брей – кава.

Тривалість заняття: 3 год.

Цільова група: учні випускних класів (12 - 14 чоловік, з урахуванням статті)

ПЛАН

I. Вступне слово тренера.....	5 хв.
II. Прийняття правил роботи.....	5 хв.
III. Вправа «Шлюбне оголошення».....	15 хв.
IV. Вправи спрямовані на взаємопізнання в тренінгових парах.....	45 хв.
1. Вправа «Дати мого життя».....	7 хв.
2. Вправа «Говорячи відверто»	8 хв.
3. Вправа «Подібність»	8 хв.
4. Вправа «Кулачок».....	7 хв.

5. Вправа «Тиск»	8 хв.
6. Вправа «Співзвучність»	7 хв.
V. Профілактична перерва	10 хв.
VI. Вправи спрямовані на формування усвідомлення потреб майбутнього сімейного життя.....	1 год. 40 хв.
1. Вправа «Шлюбний контракт».....	25 хв.
2. Вправа «Сімейна рада».....	25 хв.
3. Вправа «Сімейне виховання».....	20 хв.
4. Вправа «Заповіді сімейного життя».....	15 хв.
5. Тест «Чи готовий я до сімейного життя».....	10 хв.
VII. Вправа «Уявлення досягнутого успіху».....	5 хв.

I. Вступне слово тренера - 5 хв.

Вітаю Вас, шановні учні, та з повагою ставлюся до сміливого, серйозного рішення прийняти участь у соціально – психологічному тренінгу «Найкращий подарунок собі». Для того, щоб зрозуміти, який подарунок можна вважати найкращим для кожної людини, поміркуйте над цими висловлюваннями:

«Прийняття людини такою, якою вона є,
з її характером і звичками –
вища мудрість сімейного життя.»

П.Рутт, американський психолог;

«Можна спати під однією ковдрою,
але дихати повітрям різних планет.»

Східна мудрість;

«Для одних сім'я – сховище від життєвих
негараздів, для інших – театр військових дій.»

І.М. Шевелєв;

«Дрібниці життя в сім'ї ніби міни.

Їх можливо знешкодити лише поступками.»

І.М. Шевелєв;

Запитання тренера: про яку сферу соціального життя сказано у цих висловлюваннях? (про сімейне життя).

- Так, створення сім'ї - справа серйозна. Але чомусь більшість людей до цього ставиться не досить серйозно. У всякому разі, немає ніякої спеціальної підготовки до сімейного життя, за винятком декількох занять в школі. Якщо сімейне життя вдалося, це і є найкращий подарунок собі, своїм дітям, коханій чи коханому. Сьогодні ми спробуємо з вами усвідомити свою роль у формуванні міцної, щасливої сім'ї.

II. Прийняття правил роботи – 5 хв.

Тренер: Будь – яка група людей, що збирається розпочати серйозну роботу, домовляється про основні правила, дотримання яких допомагає отримати максимально можливий результат. Ви маєте усвідомити, що попереду у нас серйозна і велика робота над собою.

Я пропоную ознайомитися з тими правилами, які зазвичай використовуються під час тренінгових занять.

Плакат з правилами:

1. Збереження конфіденційності;
2. Активна участь у всіх завданнях;
3. Позитивне ставлення один до одного;
4. Використовувати «Я-повідомлення» (говорити від свого імені);
5. Толерантне слухання (не перебивати того, хто говорить)

- Від вашої активності залежить ефективність роботи нашої групи. Ви можете вносити свої пропозиції стосовно зміни правил.

Рекомендації тренеру: детально пояснюєте правила, прийняття яких – це перша серйозна робота, яка допоможе підлітку прийняти більш усвідомлене рішення про подальшу участь у тренінгу.

III. Вправа «Шлюбне оголошення» - 15 хв.

Тренер: Наше знайомство буде відбуватися за допомогою «шлюбного оголошення». Напишіть на бейджах ім'я, на яке б ви хотіли щоб до вас зверталися під час тренінгу. На протязі трьох хвилин учасникам потрібно скласти приблизний текст «шлюбного оголошення» про самого себе. В цьому оголошенні необхідно вказати основні

позитивні риси, але не лише зовнішності. Бажано, щоб більша частина оголошення була присвячена розкриттю особистісних якостей. В цьому жанрі немає якихось чітких правил, тому ви можете писати те, що вам хочеться.

Після завершення роботи, ознайомлюючи з текстом оголошення, учасники прикріплюють його на макет «газети знайомств», виготовлений з ватману та підготований тренером заздалегідь («газета знайомств» для дівчат та хлопців окрема). Ознайомлення з текстом оголошень відбувається шляхом індивідуального читання газети (хлопці читають оголошення дівчат, і навпаки). Чиє оголошення сподобалося обводиться кружечком. Потім тренер визначає вибори, що співпали. Таким чином створено декілька пар. Тим учасникам, які не створили тренінгову пару (хлопець – дівчина), потрібно допомогти визначитись за допомогою додаткового акценту на якості особистості, яка не вказана в оголошенні. Всі учасники мають бути в парах. Відбулося знайомство.

Рекомендації тренеру: дана вправа викликає неоднозначну реакцію. Одна частина учасників практично відразу готова включитись в роботу над складанням тексту оголошення, і так, як їм це дійсно цікаво, немає ніяких особливих проблем з прийняттям себе. Інші сприймають роботу досить обережно, тому що бояться здатися смішними. Потрібно дуже тактовно допомогти цим учасникам в написанні оголошення.

Питання для обговорення: - Чи легко було зробити вибір за оголошенням?

IV. Вправи спрямовані на взаємопізнання в тренінгових парах – 45 хв.

Тренер: ці вправи допоможуть вам пізнати краще один одного. Так і в житті необхідний час та конкретні ситуації, які б допомогли глибше зрозуміти потреби коханої чи коханого, налаштуватися на одну життєву мету – створення сімейного затишку на засадах взаєморозуміння.

1. Вправа «Дати мого життя» - 7 хв.

Тренер: зараз я пропоную вам декілька вправ для того, щоб ви дізналися один про одного якомога більше.

- Працюємо в тренінгових парах. Кожний учасник пари загадує дату, яка має значення в його житті. Це може бути визначна дата, телефоний номер, вік, номер будинку, кількість членів сім'ї, час доби і т.д.

Загадане число пишеться на листі бумаги, йде обмін записами в тренінговій парі, потрібно вгадати, чому це число важливе для відповідного учасника. Якщо не вгадано важливість загаданого числа пояснюється тим, хто його писав. Можливо до трьох обмінів записами.

2. Вправа «Говорячи відверто» - 8 хв.

Кожен з учасників пари по черзі усно продовжує речення із запропонованим початком (тренер роздає заздалегідь написані початки речень):

- Говорячи відверто, мені інколи по справжньому хочеться.....
- Говорячи відверто, мені особливо подобається.....
- Говорячи відверто, я вмію бути.....
- Говорячи відверто, навіть близькі люди інколи не розуміють мене. Одного разу.....

3. Вправа «Подібність» - 8 хв.

Спираючись на зовнішню подібність (колір одягу, очей, волосся і т.д.), внутрішню подібність (якості особистості, уподобання, смаки і т.д.) знайти можна багато цікавих і неочікуваних подібностей між собою в парах і записати їх на листочку. Список подібностей пари зачитується в загальному колі.

4. Вправа «Кулачок» - 7 хв.

Учасники працюють в парах. По черзі один дуже стискає свій кулачок, другий намагається розкрити долоню напарника, використовуючи будь – які способи (способи відкриття кулачка завчасно не обговорюються).

По завершенню вправи кожний учасник пари розповідає в загальне коло, який спосіб він обрав для виконання завдання.

Обговорення:

- Які почуття виникали, коли з силою намагалися відкрити ваш кулачок (примінялось насилля)?
- Які почуття виникали, коли ваш кулачок намагалися відкрити уговорами, ласкою?
- Чому ви обрали такий спосіб виконання завдання?

5. Вправа «Тиск» - 8 хв.

Учасники в парах стають один навпроти одного на відстані 50-70 см., витягують руки на рівні грудей і доторкнутися долоньями. Завдання кожного – злегка надавити на долоні партнера, міняючись ролями.

Обговорення:

- Що ви відчували, коли відбувався тиск другої людини?
- Що ви відчували, коли перемагали?
- В якій ситуації вам було комфортніше, коли ви давили чи коли на ваші долоні давив партнер?

6. Вправа «Співзвучність» - 7 хв.

Учасники тренінгових пар стають спиною один до одного і за командою тренера починають йти в протилежному напрямку, без будь-якого сигналу потрібно відчутти коли ваш партнер повернеться до вас обличчям і також повернутися.

Обговорення:

- Чи можливо налаштуватись на енергетику обраного в пару?
- Як ви намагалися це зробити?

V. Профілактична перерва – 10 хв.

Класичний музичний супровід, довільне спілкування, брей – кава.

VI. Вправи спрямовані на формування усвідомлення потреб майбутнього сімейного життя - 90 хв.

1. Вправа «Шлюбний контракт» - 25 хв.

Тренер: тепер, коли у вас є уявлення про уподобання один одного, способи вирішення вами конфліктних ситуацій, розуміння того, що між вами подібного можна переходити до складання шлюбного контракту, де все повинно бути чітко і конкретно зафіксовано. Насправді, які вимоги ви можете сформулювати вже сьогодні? На які поступки ви можете піти?

Давайте зараз подумаємо над умовами цього контракту. Що в ньому повинно бути? Які розділи ви вважаєте необхідними? Мабуть, в ньому повинні бути розділи: «Майно подружжя», «Сімейний бюджет», «Домашні обов'язки», «Виховання дітей», «Харчування», «Відпочинок», «Родичі», «Домашні тварини», «Форс – мажорні

обставини», «Відповідальність подружжя» і розділ «Умови перегляду окремих положень існуючого контракту».

А які ще розділи ви б хотіли додати? Подумайте над цим. Зрозуміло, потрібно подумати і над змістом цих розділів. Для роботи над текстом контракту відводиться 15 хвилин. Потім тренінгові пари презентують свій контракт.

2. Вправа «Сімейна рада» - 25 хв.

Тренер: створюючи сім'ю, навряд чи хто думає про те, що в його сім'ї можуть бути якісь неприємності. А вони бувають практично в кожній сім'ї. Давайте спробуємо уявити собі, які сімейні труднощі можуть зустрітися буквально в перші ж тижні спільного життя. На протязі 7 хвилин, працюючи в парах, ви повинні їх перерахувати. Звичайно, що під час складання переліку ви будете спиратися на свої уявлення.

Обговорюючи перелік сімейних труднощів, записуєте їх в стовпчик. Праворуч потрібно залишити місце, щоб потім поряд з кожним «ускладненням» можна було записати рішення проблемної ситуації.

Рекомендації тренеру: в загальному колі пари зачитують проблему та шляхи її рішення. Проблеми без рішення записуються на ватмані (у кожній парі може бути хоча б одна не вирішена проблема), обговорити і разом знайти шляхи виходу із проблемної ситуації (8 хв.)

Тренер: великий російський письменник Л.М. Толстой написав, що всі щасливі сім'ї схожі одна на одну. Давайте подумаємо над узагальнюючими признаками щасливої сім'ї.

Які признаки ви можете назвати? Складіть формулу сімейного благополуччя, використовуючи для цього арабську нумерацію. Наприклад, 1 – добра простора і тепла квартира, 2 – культура спілкування і т.д. Робота в тренінгових парах, обговорюєте разом і записуєте на одному листочку (3 хв.).

Рекомендації тренеру: пари зачитують свою формулу сімейного щастя в загальному колі. На ватмані записуються ті положення, які найчастіше зустрічаються в переліку пар. Загальне обговорення (7хв.)

Психологічний коментар: дана вправа допомагає задуматись над зовнішніми життєвими обставинами, поміркувати над причинами сімейних проблем.

Можливі труднощі в роботі пов'язані з тим, що багатьом учасникам ще складно усвідомити причини сімейних проблем, конфліктів, які нажаль, трапляються в сім'ї.

3. Вправа «Сімейне виховання» - 20 хв.

Тренер: сім'я – це практично завжди діти. Ось тут і починається маса проблем, пов'язаних із розумінням один одного. Батьки думають про те, як слід виховувати свою дитину, а дитина – про те, як би зробити так, щоб її розуміли ці дорослі батьки. Скільки неприємностей, роздратування і навіть горя виникає в сім'ї, якщо немає взаєморозуміння між батьками і дітьми.

Послухайте розповідь «Старий дід і онук», написану Л.М. Толстим .

«Став дід дуже старим. Ноги в нього не ходили, очі не бачили, вуха не чули, зубів не було. І коли він їв в нього текло назад з роту. Син і невістка перестали його за стіл садити, а давали йому обідати за піччю. Принесли раз йому обід в чашці. Він хотів її підсунути, але впустив і розбив.

Невістка стала ругати старого за те, що він їм все в будинку руйнує і чашки б'є. І сказала, що віднині вона буде давати обід в кориті. Старий тільки здихнув і нічого не сказав.

Сидять одного разу чоловік з дружиною і бачать – їх син на підлозі дощечками грається, щось складає. Тато запитує:

- Що це ти робиш, Мишко?

А Мишко говорить:

- Це я, тато, корито роблю. Коли ви з матусею старі будете, щоб вас з цього корита годувати.

Чоловік із дружиною подивились один на одного і заплакали. Їм стало соромно за те, що вони так ображали старого. І стали з того часу саджати його за стіл і доглядати за ним.»

Обговорення:

- Чи зрозуміли батьки, якої помилки у вихованні сина вони припустилися?

- Що це за помилка? (не виховувалась повага до інших). (8 хв.)

Рекомендації тренеру: узагальнюючи думки учасників тренінгу зробити **висновок:** кращий спосіб навчитися поважати людей – це замислитися про те, якого ставлення ти очікуєш до себе. Аналізувати «Типи батьківського ставлення до дітей» ви будете самостійно, отримавши наприкінці тренінгу роздатковий матеріал (Додаток 1).

Тренер: вам необхідно опрацювати зведення головних правил сімейного виховання. Сформулюйте і запишіть чіткі і конкретні положення, якими повинні керуватися батьки у вихованні дитини. Спочатку працюємо в парах, роблячи записи на листочках, а потім в загальному колі зачитуються та обговорюються прописані правила сімейного виховання, на основі яких на ватмані складеться загальний «Сімейний кодекс виховання дитини» (12 хв.)

4. Вправа «Заповіді сімейного життя» - 15 хв.

Тренер: придбавши навіть нескладний побутовий прилад, ми отримуємо детальну інструкцію по його експлуатації. Людина - набагато складніше створіння, але створюючи сім'ю, ми не отримуємо ніякої інструкції, як бажано себе поводити в ролі подружжя. Давайте складемо таку інструкцію.

Рекомендації тренеру: учасники тренінгу працюють в парах, потім проводиться обговорення в загальному колі, узагальнені результати записуються на ватмані «Заповіді сімейного життя».

Обговорення:

- Чи згодні ви з тим, що дотримання запропонованих заповідей допоможе у створенні сімейного затишку? Чому ви так вважаєте?

Ви зможете ознайомитись з думкою С.Ф.Спичака, який також склав «Заповіді сімейного життя» та проаналізувати їх самостійно, отримавши наприкінці тренінгу роздатковий матеріал (Додаток 2).

5. Тест «Чи готовий я до сімейного життя» - 10 хв.

Тренер: я пропоную вам перевірити за допомогою тесту наскільки ви усвідомили правила сімейної взаємодії, адже від цього залежить сімейне благополуччя.

Інструкція: навпроти кожного твердження під відповідною графою: «Я», «Він», «Вона» поставте галочку, в залежності від того, хто на вашу думку, цим повинен займатися в сім'ї, чиї це мають бути обов'язки.

Бланк тесту «Чи готовий я до сімейного життя»

№	Твердження	Я	Він	Вона
1	Піклування про дітей			
2	Перевірка домашнього завдання у дітей			
3	Відвідування батьківських зборів			
4	Вирішення проблем, з якими діти звертаються до батьків			
5	Організація дитячих свят в садочку, школі			
6	Організація сімейних свят			
7	Читання спеціальної літератури по вихованню дітей			
8	Виконання складної фізичної роботи вдома			
9	Виконання домашньої роботи, яка потребує більшої зосередженості			
10	Придбання продуктів			
11	Прибирання квартири			
12	Прання			
13	Поточний ремонт квартири			
14	Мілкий ремонт вдома (електроприлади, меблі і т.д.)			
15	Підтримка контактів з сусідами			
16	Планування сімейного бюджету			
17	Сплата комунальних послуг і електроенергії			
18	Придбання одягу, взуття			
19	Придбання меблів, побутової техніки			
20	Догляд за домашніми тваринами			

Ключ до тесту:

За кожен відповідь «Я» ви отримуєте по одному балу.

5 і менше балів. Ви хочете отримати не чоловіка (дружину), а хатнього працівника. Вам ще багато чого доведеться переглянути в своїх переконаннях про сімейне життя.

Від 6 до 14 балів. У вас немає особливих причин для хвилювання, але все таки подумайте над тим, чи не забагато обов'язків ви перекладаєте на плечі майбутнього чоловіка (дружини).

15 і більше балів. Ви повністю готові до сімейного життя.

Тренер: отримані висновки це ще не кінечний результат, у вас є час переглянути свої переконання, щоб подарувати собі найбільшу життєву цінність повноцінну щасливу сім'ю.

VII. Вправа «Уявлення досягнутого успіху» - 5 хв.

Психологічна сутність вправи: так, як успіх підвищує відчуття особистої гідності, тому якщо ви уявите, що досягли успіху, це допоможе вам відчувати більшу впевненість в собі.

Завдання: ваш найважливіший успіх – створення повноцінної, щасливої сім'ї.

Розслабтеся, закрийте очі і уявіть, що ви досягли цієї мети. Уявіть свій успіх, відчуйте задоволення і почуття особистої сили, яке він приносить. Відчуйте підйом, збудження, силу, міць, беззаперечну впевненість в собі і володінні ситуацією.

Потім уявіть, як інші приходять до вас чи дзвонять вам, щоб від душі привітати вас. Ви відчуваєте тепло, і ви схвильовані, отримуючи привітання від них. Вони говорять вам, яка ви щаслива людина. І ви чудово себе відчуваєте і здатні на все, чого забажаєте. Це і є найкращий подарунок собі!

Тренер: ми з вами плідно попрацювали, багато чого усвідомили, надалі все залежить від вашої роботи над собою, своїми переконаннями. Я бажаю вам успіху! Зараз ви отримаєте роздатковий матеріал, який допоможе вам в майбутньому створити щасливу сім'ю.

Кожен учасник тренінгу отримує «Типи батьківського ставлення до дітей» (Додаток 1) та «Заповіді сімейного життя» С.Ф.Спичака (Додаток 2).

Додаток 1

«Типи батьківського ставлення до дітей»

1. Прийняття

Батькам подобається дитина такою, якою вона є. Вони поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй, намагаються проводити багато часу з дитиною, схвалюють її інтереси і плани.

2. Ухилення

Батьки сприймають свою дитину, як непристосовану до життя. Їм здається, що дитина не досягне успіху в житті із –за низьких здібностей, невисокого інтелекту, небажаних схильностей. Здебільшого батьки відчують до дитини злість, досаду, роздратування, образу. Вони не довіряють дитині і не поважають її.

3. Кооперація

Соціально бажаний образ батьківського ставлення. Батьки зацікавлені у справах і планах дитини, намагаються у всьому їй допомогти, співпереживають їй, високо оцінюють здібності дитини, відчують гордість за неї. Заохочують ініціативу і самостійність дитини, намагаються бути з нею на рівних, довіряють дитині, намагаються підтримати її точку зору в спірних питаннях.

4. Сімбіоз

Батьки відчують себе одним цілим з дитиною і намагаються задовольнити всі потреби дитини, відгородити її від труднощів і неприємностей в житті. Постійно відчують хвилювання за дитину, вона їм здається маленькою і беззахисною. Хвилювання підвищується, коли дитина починає автономізуватися волею обставин, так як за своїм бажанням батьки не нададуть дитині самостійності ніколи.

5. Авторитарна гіперсоціалізація

Батьки вимагають від дитини беззаперчної покірності і дисципліни. Вони намагаються нав'язати дитині у всьому свою волю, невзможі стати на її точку зору. За прояви своєвілля дитину суворо наказують. Батьки прискіпливо стежать за соціальними досягненнями дитини і вимагають соціального успіху. При цьому батьки добре знають дитину, її індивідуальні здібності, звички, думки, почуття.

6. Маленький невдаха

У батькіському ставленні є намагання інфантилізувати дитину, приписати їй особистісну і соціальну неспроможність. Батьки бачать дитину молодшою від реального віку. Інтереси, захоплення, думки і почуття дитини здаються батькам дитячими, несерйозними. Дитина уявляється непристосованою, неуспішною, відкритою для несприятливого впливу. Батьки не довіряють своїй дитині, скаржаться на її неуспішність і неумілість. В зв'язку з цим батьки намагаються відгородити дитину від життєвих труднощів і строго контролюють її дії.

Коментар для роздумів

Прийнято вважати, що більшість дітей, які вживають наркотичні засоби, виховуються в неповних сім'ях - там, де є лише мама (рідше - тато). Однак, на сучасному етапі це уявлення втрачає свою актуальність: значна частина неповнолітніх, що має досвід наркотизації, живе разом з обома батьками.

Мабуть, головне значення має не склад сім'ї, а характер атмосфери, створений вдома, емоційна близькість і довіра один з одним. І тут класична сім'я, де є і тато, і мама, може явно програвати сім'ї, що складається лише з матері – одначки і дитини, якщо в першому випадку взаєностосунки людей нагадують безкінечну боротьбу, а в другому випадку дитина оточена ніжністю, любов'ю і піклуванням.

В якій сім'ї буде виховуватись ваша дитина залежить від вас!

Додаток 2

«Заповіді сімейного життя» С.Ф.Спичак

1. Сім'я починається з «Ми», будь більш вимогливий до себе.
2. Не демонструй свою перевагу, будь простіше.
3. Не попікай: критикуючи, не звинувачуй і не принижуй.
4. Поспішай повторити добре: зробив добру справу, поспішай зробити ще одну і не очікуй нагороди.
5. Будь терплячим, не поспішай виплеснути свій гнів, подумай, вмій зрозуміти і пробачити.
6. Якщо впевнений, що винен чоловік (дружина), то шукай причину в собі.
7. Не давай порад, якщо тебе не просять.
8. Роби першим крок на зустріч, якщо виникає конфлікт, вмій пробачати роздратування.
9. Шукай в іншому хороше, говори про його переваги.
10. Смійся разом з людиною, а не над людиною.
11. Не вірять той, хто сам дурить.
12. Будь другом друзів в подружжі.
13. Вирішуй разом з людиною, а не за людину.
14. Не звинувачуй – ти не прокурор.

Література

1. Битянова Н.Р. Психология личностного роста - М., издательство “Международная педагогическая академия”, 1995;
2. Большаков В.Ю. Психотренинг, “Социально-психологический центр”, СПб, 1996;
3. Вачков А.В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники: Учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство “Ось-89”, 2000;
4. Дж. Рейнуотер “Это в ваших силах” - М., 1993;
5. Лидерс А.Г. Психологический тренинг с подростками: Учеб. Пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр “Академия”, 2003;
6. Психологический тренинг с подростками / Л.Ф.Анн. – СПб.: Питер, 2003;
7. Фопель К. Сплоченность и толерантность в группе. Психологические игры и упражнения. Пер. с нем. – М.: Генезис, 2002;
8. «Школьный психолог»: А. Прудченков. Специализированный тренинг – марафон «Школа жизни». - М.: изд. дом «Первое сентября», 2002г. № 7 – с.13 – 36.